

University of Groningen

Through the keyhole

Roberts, B.B.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1998

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Roberts, B. B. (1998). *Through the keyhole: Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. [s.n.].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

In deze dissertatie wordt de dagelijkse opvoedingspraktijk van kinderen afkomstig uit drie gegoede stedelijke elitegezinnen ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de periode 1650-1795 onderzocht. De hoofdbron waarmee de opvoeding van deze kinderen inzichtelijk wordt gemaakt, is de correspondentie van de Amsterdamse familie Huijdecoper, de Leidse familie De la Court en de Utrechtse familie Van der Muelen. Het gebruik van vier generaties familiecorrespondentie heeft het mogelijk gemaakt opvoeding van kinderen vanuit een dichter bij het gezin staand perspectief te benaderen. Via de correspondentie van de ouders uit de vroeg-moderne periode wordt een nieuw licht geworpen op het debat tussen gezinshistorici over controversieel bekend staande onderwerpen met betrekking tot de opvoeding – te weten: lichamelijke verzorging, cognitieve, affectieve en morele opvoeding.

De veronderstelling dat opvoeding pas begon met de lichamelijke verzorging van kleine kinderen wordt hier genuanceerd, omdat er aanwijzingen bestaan dat ouders reeds vóór de geboorte bezorgd waren over de gezondheid van hun ongeboren kind. In de hier gebruikte bronnen hebben ouders nergens vermeld welke adviezen zij naleefden uit de zeventiende-eeuwse medische en morele handboeken die hen tijdens de prenatale periode als gids dienden. Echter, moeders werd wel dringend aangeraden tijdens de zwangerschap voldoende frisse lucht, slaap en beweging te hebben, gepast voedsel tot zich te nemen, zich te onthouden van seksuele gemeenschap en buitensporige lichamelijke inspanning te vermijden. In deze adviesboeken werd vaders voorgehouden dat ze erop toezagen dat hun echtgenotes deze adviezen eerbiedigden. De belangrijkste informatiebronnen over prenatale verzorging in de drie hier geportretteerde gezinnen, zijn de vaders die schreven over de zware en moeilijke zwangerschapsperiodes van hun echtgenotes en de redenen die ouders gaven voor een niet voldragen zwangerschap; deze redenen liepen uiteen van bakerpraatjes tot verlichte medische inzichten.

In de historiografie over prenatale verzorging hebben historici als Ariès, Stone en Shorter gesteld dat een hoog sterftecijfer onder pasgeborenen voldoende reden was voor ouders om nauwelijks tot geen aandacht te besteden aan de verzorging

voorafgaande aan de geboorte. En volgens Hufton besteedde het leeuwendeel van de bevolking in het vroegmoderne Europa tijdens de zwangerschapsperiode helemaal geen aandacht aan de verzorging van de moeder en haar ongeboren kind. Ozment, Gélis en Wilson daarentegen hebben aanwijzingen aangedragen waaruit kan worden opgemaakt dat ouders geneigd waren om de vereiste adviezen na te leven, om er zeker van te zijn dat de moeder de negen maanden in goede gezondheid doorbracht en dat de zwangerschap niet voortijdig zou worden beëindigd.

Wanneer bij een moeder de barensweeën kwamen opzetten werd er een vroedvrouw bijgehaald. De vaders in deze families waren onwillig om andere familieleden te informeren over bijzonderheden omtrent de zwangerschap. Zaken als de ontsluiting, hoe het er voor stond met de verlossing, en zelfs de vaderlijke bezorgdheid. Het ter wereld brengen van kinderen in de zeventiende en achttiende eeuw in deze families was zeker geen taak die door mannen werd uitgevoerd. In de Republiek der Verenigde Nederlanden waren het over het algemeen de vroedvrouwen die in de verloskamer de scepter zwaaiden. De veronderstelling dat de bevalling een bij uitstek vrouwelijke aangelegenheid was, is onwaarschijnlijk: de vaders uit de stedelijke elite waren goed op de hoogte over hoe het eraan toeging in een verloskamer. De gewoonten in deze families vertonen gelijkenis met wat Ozment en Gélis voor Frankrijk en Duitsland hebben ontdekt, namelijk dat de vroedvrouw tot in de vroege negentiende eeuw het bewind voerde in de verloskamer en dat in sommige gevallen mannen daarbij aanwezig waren. Deze beelden over geboorte op het Europese vasteland zijn in strijd met de situatie in Engeland, onderzocht door Adrian Wilson. Hij voert aan dat het ter wereld brengen van kinderen een typisch vrouwelijke aangelegenheid was – een ritueel dat medio achttiende eeuw verdween, toen verloskunde het terrein werd van mannelijke medici.

Na de geboorte was het uitkiezen van kindervoeding de volgende ouderlijke bekwamen. Ouders uit de stedelijke elite hadden de keus tussen borstvoeding door de moeder of door een min. In medische en morele handboeken uit de zeventiende en de achttiende eeuw werd moeders geadviseerd hun eigen kinderen te zogen. Volgens de auteurs van deze handboeken was het voeden van een kind aan de moederborst beter dan alleen babyvoeding. In het bredere perspectief van de kinderopvoeding was moedermelk van betekenis voor bepaalde aspecten van de affectieve en de morele opvoeding.

Achttiende-eeuwse moralisten schreven moreel verval in de Nederlandse republiek vooral toe aan de stedelijke elite, die afgedwaald was van de plicht dat de moeder zelf borstvoeding gaf. Ze werden ervan beschuldigd hun kinderen te laten voeden door een min – een vreemde borst dus – die het moraal van een andere vrouw met afwijkende waarden en normen symboliseerde en afkomstig was uit een andere sociale klasse. Deze ouders uit de stedelijke elite zijn ten onrechte beschuldigd van het feit dat zij de moederplicht van het zelf geven van borstvoe-

ding niet eerbiedigden. In de eerste plaats gaf men altijd de voorkeur aan borstvoeding door de moeder. En in sommige gevallen combineerden de ouders de voeding: eerst door de moeder zelf en als zij weer zwanger werd en lichamelijke inspanningen zo veel mogelijk vermeden dienden te worden, huurde men een min in. Wanneer een moeder stierf of als zij lichamelijk niet in staat was haar kind te voeden, was een min de enige oplossing.

De praktijk van kindervoeding in deze families komt overeen met revisionistische gezinshistorici als Macfarlane en Pollock, die erop wijzen dat borstvoeding door de moeder de gewoonte was. Zij plaatsen de praktijk van de min in een ander perspectief dan orthodoxe gezinshistorici als Ariès en Stone, die het wijdverspreide fenomeen van de min als een teken van ouderlijke onverschilligheid beschouwen en tevens een bijdrage aan de hoge kindersterfte in de vroegmoderne periode.

Kinderziektes waren voor ouders uit de stedelijke elite de grootste angst. Ouders werden radeloos door de misère van kinderkwalen die de jongsten kwelden. Ouderlijke zorg voor het lichamelijke welzijn van hun kinderen liep uiteen van een gewone verkoudheid, wormen, krampen, spruw (ontsteking van het slijmvlies in de mondholte), motorische stoornissen, waterpokken (goedaardig), en de zeer gevreesde pokken (kwaadaardig) waar veel kinderen in het vroegmoderne Europa aan bezweken. In veel gevallen konden ouders zich slechts behelpen met huismiddeltjes en er dan maar het beste van hopen. In geval van de gevreesde pokken raadpleegden de ouders een arts, maar door de beperkte medische kennis van die tijd kon daar maar weinig aan worden gedaan. In het midden van de achttiende eeuw was er een ouderpaar dat overwoog hun kinderen in te enten, maar het zag daarvan af wegens de medische onnauwkeurigheid in die tijd. Revisionistische gezinshistorici als Macfarlane en Pollock hebben, op grond van onderzoek in dagboeken, aangetoond dat er, in tegenstelling tot wat Ariès en Stone beweren, geen bewijs is voor onverschilligheid van ouders jegens hun kleine kinderen als ze ziek waren.

Een ander aspect van het grootbrengen van kinderen in stedelijke elitegezinnen was de cognitieve opvoeding. In de zeventiende eeuw werden kinderen onder de tien jaar door hun ouders naar een school gestuurd waar meisjes en jongens naar alle waarschijnlijkheid hetzelfde onderwijsprogramma volgden. Op de bewaarschool werd met name aandacht besteed aan de religieuze opvoeding en vanaf zes jaar bezochten de kinderen een Franse school, waar ze onderwijs kregen in spelling, lezen, rekenen, Frans en de catechismus. Dit beeld van de onderwijspraktijk komt overeen met de pedagogische inzichten van het Humanisme in het Duitsland van de Reformatie, onderzocht door Steven Ozment, en de situatie in Engeland in dezelfde periode, waarvoor Bowden en Pollock bewijzen aantreffen in egodocumenten. In de achttiende eeuw kreeg de school een meer aanvullende functie. Meisjes en jongens bezochten nog steeds de Franse school, maar de jongens kregen thuis aanvullend onderwijs dat verzorgd werd door huisonderwij-

zers. In het midden van de achttiende eeuw debuteerde er een nieuwe pedagogiek op het onderwijstoneel. Ouders kozen voor een gouverneur of een gouvernante die toezicht hield op de cognitieve en morele opvoeding van hun kinderen. Moralisten hadden kritiek geleverd op ouders, omdat zij deze belangrijke opvoedingsaspecten overlieten aan een vreemde; echter, wanneer de onderwijsfaciliteiten van die tijd in ogenschouw worden genomen, was onderwijs door een gouverneur verreweg de beste manier.

Na het bereiken van de tienjarige leeftijd is er een duidelijk verschil tussen jongens- en meisjesonderwijs in deze gezinnen. Terwijl het onderwijs voor jongens doorging op een Franse of een Latijnse school waar zij voorbereid werden op de universiteit, kwam er aan onderwijs voor meisjes een eind. Het cognitieve onderwijs voor meisjes daarentegen ging wel door. Het vervolgonderwijs voor deze meisjes correspondeert met het onderwijsbestel zoals Fietze dit voor Duitsland en Bowden en Pollock dit voor Engeland in de vroegmoderne periode hebben onderzocht. In de achttiende eeuw was er een Franse kostschool voor meisjes, maar die stond ver af van het *Gymnaeceum* die parallellen vertoonde met de Latijnse jongensschool in de Duitse stad Halle. Meisjesonderwijs was grotendeels afhankelijk van het standpunt van de ouders. Wanneer ouders verlichte humanistische denkbeelden aanhingen, dan stonden zij hun dochters toe om zich intellectueel te ontwikkelen.

In deze families kreeg het onderwijs voor jongens een vervolg op de universiteit, waar het merendeel van hen rechten als hoofdvak koos. De groei van de stedelijke elite (en van de leden der vroedschap) in Hollandse steden in de late zeventiende eeuw bevestigen Blockliss' veronderstelling dat het academische onderwijs meer beroepsgeoriënteerd werd. Rechten als hoofdvak was niet alleen geschikt om de zonen voor te bereiden op administratieve en gouvernementele posities, maar binnen deze families gold het vak ook als een statussymbool. Na het beëindigen van de universitaire opleiding, was de kroon op de opvoeding van zonen uit de zeventiende-eeuwse stedelijke elite vaak de *grand tour*. In de loop van de achttiende eeuw werd de *grand tour* onder de leden van de Nederlandse stedelijke elite steeds minder populair. De waarschijnlijke oorzaak van deze afgenomen belangstelling voor de *grand tour* was de toename van het gevaar van het reizen door Frankrijk en de angst voor moreel verval van de jongemannen wanneer zij Frankrijk en Italië zouden aandoen. In het achttiende-eeuwse Engeland daarentegen groeide de populariteit van de *grand tour*, zoals Black, Burgess en Haskell hebben aangetoond. In deze stedelijke elitegezinnen – en voor de Nederlandse elite in het algemeen – had de *grand tour* in de achttiende eeuw zijn opvoedkundig doel verloren.

In de Nederlandse republiek bestond het verschijnsel van het kerngezin reeds in de zeventiende eeuw. In de veilige haven van het gezin werden kinderen lichamelijk verzorgd en cognitief en moreel opgevoed en ze ontvingen ouderliefde. De

ouders uit deze stedelijke elitefamilies schreven over de onschuldige pesterijtjes van hun jongsten en hun irritaties wanneer de kinderen ondeugende streken uithaalden. Kinderen gaven op hun beurt uiting aan de intieme gevoelens en de gehechtheid jegens de ouders. Deze affectieve banden tussen ouders en kinderen, en tussen broers en zussen onderling, werden meer zichtbaar naarmate de kinderen ouder werden. In deze gezinnen gaven ouders de voorkeur aan het gezelschap van hun kinderen, met name tijdens kinderfeesten als Sinterklaas, wanneer zij hun kroost cadeautjes konden geven.

Het toedienen van voedsel en de zorg voor cognitief onderwijs waren alledaagse, praktische onderdelen van de kinderopvoeding. Een minder in het oog vallend aspect dat was vervlochten met de opvoeding van dochters en zonen tot volwassen personen, was de ontwikkeling van affectieve relaties tussen ouders en kinderen. In de drie onderzochte families waren de emotionele banden reeds bij de geboorte duidelijk aanwezig. In het bijzonder de vaders waren zeer verheugd als er zich weer een nieuwe spruit had aangediend. De verjaardag van een kind werd door ouders en familieleden niet uitsluitend gevierd ter meerdere eer en glorie van het kind als individu, maar ook wegens het gegeven dat er een nieuw familielid bijgekomen was – in de Nederlandse republiek was dit een gelegenheid die geritualiseerd werd in een familiefeest.

Slechts het vrouwelijke lichaam was er van nature op gebouwd om kinderen te verzorgen en hen tegelijkertijd te kussen en te knuffelen. Het debat of ouders in de vroegmoderne tijd wel of niet een emotionele investering in hun kinderen maakten is hier weergegeven. Ondanks het hoge sterftecijfer onder zuigelingen en jonge kinderen tijdens de vroegmoderne periode, aldus Haks, hebben psychologische en biologische factoren ervoor gezorgd dat ouders in staat waren een affectieve band met hun baby's aan te gaan. Deze band werd in de loop van een kinderleven versterkt.

Bij het overlijden van kinderen was er een verscheidenheid aan emotionele reacties in deze families om dit verlies. Ouders treurden om de dood van een pasgeborene. De vader en de familieleden waren daarnaast opgelucht wanneer de moeder niet in het kraambed was overleden. Het grootste ouderlijke verdriet werd veroorzaakt door de dood van volwassen kinderen. Om met dit grote verlies te kunnen leven, zochten ouders troost in de gedachte dat de dood van hun kind de wil van God was en dat de overledene in Zijn goede handen verkeerde en niet langer hoefde te lijden onder de aardse smarten.

Bij vertrek uit het gezin van een volwassen zoon of dochter ontstond er een nieuwe verhouding tussen ouders en kinderen. Wanneer er problemen ontstonden met schoonzonen, waakten de ouders uit deze stedelijke elitefamilies over het wel en wee van hun dochters. Uit deze families komt naar voren dat er een hechte relatie bestond tussen de kinderen met zowel de moeder als de vader. Deze hartver-

warmende uitingen van affectieve relaties tussen ouders en kinderen vanaf de geboorte tot aan de volwassenheid, zijn een duidelijke aanvulling op Simon Schama's stelling over de grote liefde en bewondering voor kinderen in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Hierbij moet overigens wel worden aangemerkt dat Pollock, Macfarlane en Haks terecht hebben aangetoond dat Nederlandse ouders niet de uitvinders waren van het tonen van genegenheid voor hun kinderen.

De morele opvoeding van kinderen was het gemeenschappelijke kenmerk binnen deze stedelijke elitegezinnen. Ouders hadden de christenplicht hun kinderen te voeden met moedermelk en ze te laten dopen. Morele opvoeding was gedeeltelijk een *gender*-vraagstuk. De moeder was de aangewezen persoon om de kinderen in te wijden in de religieuze en morele aspecten van het bestaan.

In de gezinnen was de morele opvoeding een met veel tact omgeven onderwerp. Bij de geboorte wensten de familieleden de ouders toe dat hun kinderen met christelijke deugden zouden opgroeien. Meisjes in het bijzonder dienden opgevoed te worden tot vrome vrouwen, omkleed met deugden en eerbare eigenschappen, die van groot belang waren wanneer zij hun rol als moeder zouden gaan spelen. Het verlangen pasgeborenen groot te brengen met christelijke deugden, was tevens een herinnering dat het de ouderplicht was het kind in het christelijke geloof op te voeden. Voor wat betreft de geestelijke opvoeding in de Republiek der Verenigde Nederlanden, wezen zowel de piëtisten als de meer gematigde Jacob Cats op de belangrijke betekenis van een religieuze opvoeding. Reeds bij de geboorte moest een begin worden gemaakt met een stichtelijke opleiding en de moeders dienden hun kinderen zelf de borst te geven. Het gegeven dat een moeder haar eigen kind de borst gaf, toonde aan dat zij, naast de belichaming van fysieke en affectieve aspecten, bereid was de leiding te nemen over alle opvoedingsaspecten, met name de religieuze, van haar kroost. Achttiende-eeuwse cultuurcritici beschuldigden ouders uit de stedelijke elite ervan de zij de leiding uit handen gaven.

Ouders hadden de verplichting hun kinderen te laten dopen en ze een gepaste naam te geven. Bij het groter worden van de kinderen nam de morele opvoeding duidelijkere vormen aan. Straffen was een middel om ongewenst gedrag te beteugelen. Het beeld van het straffen van kinderen in Republiek der Verenigde Nederlanden is vertekend door zestiende- en zeventiende-eeuwse schoolmeesters, die klaagden dat ouders te toegeeflijk waren, zeventiende-eeuwse reizigers die Nederlandse kinderen als ondeugend en ongedisciplineerd aftekenden, en achttiende-eeuwse cultuurcritici die welgestelde ouders laksheid verweten als het om orde en tucht ging. In één geval werd een kind gestraft wanneer het ongehoorzaam was en geen respect toonde. Het ontbreken van berichten over straffen kan overigens toegeschreven worden aan de bronnen – alles wel beschouwd, welke ouders zouden willen schrijven dat zij hun kinderen tuchtigen?

Wanneer straffen een uitwendige manier was om immoreel gedrag in te tomen, dan was lezen een manier om het kind van binnenuit morele deugden in te prenten. Nadat kinderen hadden geleerd te lezen, zorgde de catechismus ervoor dat de morele en religieuze opvoeding vanzelf haar werk deed. Het grootste gedeelte van de morele opvoeding diende in een betrekkelijk korte tijd te worden aangeleerd. Het was gebruikelijk dat kinderen uit stedelijke elitegezinnen – maar dit gold ook voor andere Nederlandse adolescenten – reeds in hun tienerjaren het ouderlijk huis verlieten; een fenomeen, stammend uit de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd, dat ook gebruikelijk was onder de Engelse en de Duitse jeugd. Voordat de kinderen de wereld in trokken, was het de taak van de moeder om binnen het domein van de morele opvoeding de nadruk te leggen op de geestelijk opvoeding en de gehoorzaamheid. Houlbrooke ontdekte dat ouders in het vroegmoderne Engeland hetzelfde probeerden te bereiken, in de hoop dat de deugd van hun minderjarige kinderen niet zou beëindigen wanneer zij de volwassenheid hadden bereikt.

Na het verlaten van het ouderlijk huis herinnerden de vaders en moeders uit de elitegezinnen de kinderen eraan dat zij rekening hielden met burgerlijke deugden als beleefdheid, respect en spaarzaamheid. De moeders in het bijzonder benadrukten de continuïteit van de geloofspraktijk van hun kinderen, in de hoop dat een stevig religieus fundament haar nakomelingen voor ernstige misstappen zou behoeden. Drie op de loer liggende zonden tijdens de adolescentie waren drinken, ongewenste vormen van vrijetijdsbesteding (kaartspel, dobbelen en biljarten) en seksualiteit. De bezorgdheid van deze ouders uit de stedelijke elite komt overeen met bewijzen die zijn gevonden in egodocumenten uit de vroegmoderne periode door Krausman Ben-Amos en Houlbrooke voor Engelse en Ozment voor Duitse ouderparen. Adviesboeken voor huisvaders uit het Duitsland ten tijde van de Reformatie zijn tevens een correctie op Stone's onjuiste bewering van moreel verval onder achttiende-eeuwse adolescenten en jong-volwassenen. Het zou niet juist zijn te suggereren dat het door Stone beweerde morele verval niet aanwezig was onder de achttiende-eeuwse jeugdigen en jong-volwassenen, maar afwijking van de morele standaard was een verschijnsel dat ook voorkwam bij de jeugdigen uit de voorafgaande eeuwen. Vroegmoderne ouders, eens zelf adolescent, waren zich bewust van het onevenwichtige en onstandvastige gedrag waarmee de adolescentieperiode gepaard ging en probeerden hun kinderen zo goed en zo kwaad als het ging door het morele doolhof naar de uitgang van de volwassenheid te begeleiden.

Vertaling: Jacques Dane